

UOT 159.9

İ.H.Sultanova
Baki Dövlət Universiteti
ilhama.sultanova@mail.ru

TAKSONOMİYA KONSEPSİYALARININ İNKİŞAF TARİXİ

Açar sözlər: *taksonomiya, təlim məqsədləri, konsepsiya, koqnitiv sistem, emosional və psixomotor sahələr*

Məqalədə təlim məqsədləri taksonomiyasının yaranma tarixindən bəhs edilir. Göztərilir ki, təlim məqsədlərinin taksonomiyasının yaradılması məqsədi ilə ilk dəfə ilə Tayler cəhd etmişdi. Lakin onun axtarışları uğurlu olmamışdır. Təhsil sahəsində ilk uqurlu taksonomiya XX əsrin ortalarında psixoloq Benjamin Blum tərəfindən yaradılmışdır. 1956-cı ildə ilk taksonomiya nəşrindən sonra təhsil məqsədləri təsnif etmək üçün pedaqoq və psixoloqlar tərəfindən tədqiqatlar aparılmış, 19-dan çox alternativ sistem yaradılmış və bizim zamanımızda ən azı 30 belə təhsil taksonomiya sistemləri məlumdur. Bu illər ərzində nəinki idrak, həm də emosional və psixomotor sahələrdə taksonomiyalar yaradıldı. Bütün bu taksonomiyalar inkişaf yönümlü idi, ən yaxşı halda iki tərkibli (təhsil+inkişaf) taksonomiyadır. Dünya psixopedaqogikasında ilk dəfə Azərbaycan psixoloqu Ə.Əlizadə müasir təhsil nəzəriyyəsinin prinsiplərinə əsaslanan üçtərkibli taksonomiya yaratmışdı. Üçəm taksonomiyasında idraki sfera ilə yanaşı, şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasını nəzərdə tutan mədəniyyət taksonundan istifadə edilmişdir

И.Г.Султанова

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ КОНЦЕПЦИИ ТАКСОНОМИИ

Ключевые слова: *таксономия, образовательные цели, концепт, когнитивная система, эмоциональная и психомоторная сферы*

В статье рассматривается история таксономии целей обучения, показано, что Тайлер впервые попытался создать таксономию целей обучения. Однако его поиски не увенчались успехом. Первая успешная таксономия в сфере образования была создана психологом Бенджамином Блюмом в середине XX века. После публикации первой таксономии в 1956 г. педагогами и психологами проводились исследования по классификации образовательных целей, было создано более 19 альтернативных систем, и в наше время известно не менее 30 таких образовательных таксономических систем. С годами были созданы таксономии не только в когнитивной, но и в эмоциональной и психомоторной областях. Все эти таксономии были ориентированы на развитие, в лучшем случае двухкомпонентная (образование+развитие) таксономия. Впервые в мировой психопедагогике азербайджанский психолог А.Ализаде создал трехкомпонентную таксономию, основанную на принципах современной педагогической теории. В тройной

таксономии, наряду с когнитивной сферой, использовался таксон культуры, предполагающий формирование учащегося как личности.

I.H.Sultanova

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF TAXONOMY

Keywords: *taxonomy, educational goals, concept, cognitive system, emotional and psychomotor domains*

The article discusses the history of the taxonomy of learning objectives. It is shown that Tyler tried for the first time to create a taxonomy of learning objectives. However, his search was not successful. The first successful taxonomy in the field of education was created by the psychologist Benjamin Blum in the middle of the 20th century. After the publication of the first taxonomy in 1956, studies were conducted by pedagogues and psychologists to classify educational goals, more than 19 alternative systems were created, and at least 30 such educational taxonomy systems are known in our time. Over the years, taxonomies were created not only in the cognitive, but also in the emotional and psychomotor domains. All these taxonomies were development-oriented, at best a two-component (education+development) taxonomy. For the first time in world psychopedagogy, Azerbaijani psychologist A. Alizadeh created a three-component taxonomy based on the principles of modern educational theory. In the triple taxonomy, along with the cognitive sphere, the culture taxon was used, which implies the formation of the student as a personality.

Ötən əsrin ortalarından etibarən dünyada təhsil sahəsinə dair elmi araşdırmalarda diqqət məktəblilərin əldə edəcəkləri təlim nəticələrinin müxtəlif növlərini aydın şəkildə müəyyənləşdirməyə və ayırmağa çalışdıqları təhsil məqsədləri sistematikalarının tədqiqinə yönəlmişdir. Elm, təhsil nəzəriyyələrinin və digər sahələrin inkişafı ilə şagirdlərin təhsil prosesi zamanı əldə etməli olduqları getdikcə daha aktual və müasir hədəfləri tətbiq etməyə başladıkları taksonomiya modelləri dəyişdi. Zamanla taksonomiyaların istifadəsi, demək olar ki, bütün təhsil səviyyələrində ümumi qavrayış, dil və konseptual yanaşmaların tətbiqini təşviq etdi. Əvvəlcə təhsil məqsədləri üçün taksonomiyalar məktəb və universitet imtahançıların işini asanlaşdırmaq üçün hazırlanmışdır. Onların yaranmasından uzun müddət sonra təsnifatın faydasını təhsil sisteminin digər işçiləri də gördülər. Tədrisən sistematikadan təhsil proqramlarının və standartlarının yaradıcıları, sonra isə tədqiqatçılar, məktəb rəhbərləri və nəticədə gündəlik sinif işində müəllimlər istifadə etməyə başladı.

Təlim məqsədlərinin şəbəkəsinin, sisteminin yaradılması sahəsində ilk addımı ABŞ-nin Çikaqo universitetində təhsil sahəsində ekspert olmuş, qiymətləndirmə üzrə mütəxəssis, B.Blumun müəllimi Ralf Tayler atmışdı. Tayler məqsədləri konkretləşdirmək üçün iki ölçülü metod təklif etdi ki, bu üsula

aşağıdakılar daxildir: 1) tələbələrin formalaşdırmalı olduğu davranış (hərəkət) növü; 2) bu davranışın (hərəkətin) formalaşacağı fənnin məzmunu. Təlim məqsədləri iki mərhələdə müəyyən edilir: 1) bütün bölmənin məqsədləri müəyyən edilir; 2) tədris prosesinin cari fraqmentinin (dərsin, məşğələnin) məqsədləri vurğulanır. Göründüyü kimi, kimi Tayler ilk dəfə təlim məqsədlərinin taksonomiyasının yaradılması məqsədi ilə cəhd etmişdi. Lakin onun axtarıları uğurlu olmamışdır.

Elmi ədəbiyyatda göstərilir ki, təhsil sahəsində ilk uğurlu taksonomiya XX əsrin ortalarında psixoloq Benjamin Blum tərəfindən yaradılmışdır. 1960-cı illərdə onun “Təlim məqsədlərinin taksonomiyası” adlı nəzəriyyəsini inkişaf etdirən iki kitabı (“İnsan xarakterinin stabilliyi və dəyişməsi”, “Təlim məqsədlərinin təsnifatı”) çap edilib. Hazırladığı nəzəriyyə ABŞ-nin təhsil müəssisələri tərəfindən qəbul edilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, pedaqoji psixologiya sahəsində 1956-cı ildə amerikan psixoloqu Benjamin Blumun rəhbərliyi ilə psixoloqlar Maks Enqlexart, Edvart Furst, Uolter Xill və David Krasvoll idrak bacarıqlarını təsnif etmək üçün üsullar müəyyənləşdirib, təhsil prosesində bütün tərəkür səviyyələri üçün çox vacib olan fikri bacarıqlar şəbəkəsini yaradıblar. Koqnitiv məqsədlər taksonomiyası kimi adlanan bu taksonomiya müxtəlif səviyyədə düşünmə və ya fikirləşmə bacarıqlarını əhatə edir, təlim prosesinin planlaşdırılmasında istifadə olunur. Blumun taksonomiyası ən universal bir model kimi tətbiq olunmaqdadır. Bu taksonomiyalar sadədən mürəkkəbə doğru düşünmə bacarıqlarının altı səviyyədə təşkilini təmin edir. B.Blumun idraki taksonomiyasının ilkin variantında koqnitiv sahədə təlim məqsədlərinin bilik, anlama, tətbiq, analiz, sintez, qiymətləndirmə kimi altı səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir.

Amerika mənbələrində göstərilirdiyi kimi, 1990-cı illərdə Lorin Anderson, Blumun tələbəsi və əməkdaşları tərəfindən B.Blumun taksonomiyası yenidən nəzərdən keçirilmiş, onun nəticələri bu və ya digər dərəcədə modifikasiya olunmuşdur. 2001-ci ildə Koqnitiv psixoloqlar qrupu, təhsil sahəsində nəzəriyyəçi tədqiqatçılar, həmçinin testləşdirmə və qiymətləndirmə üzrə mütəxəssislər “Təlim, tədris, qiymətləndirmə üçün taksonomiyalar haqqında” elmi-metodik vəsaitdə B.Blumun taksonomiyasının yeni variantını nəşr etdirmişlər. Burada altı idraki bacarıq əsasında idrakda istifadə edilən biliyin müxtəlif növlərinin taksonomiyasını işləmişlər.

B.Blumun taksonomiyası isə dünya psixologiyasında geniş yayılmış, müxtəlif ölkələrin təhsil sistemində qəbul edilmişdir. Onun müxtəlif modifikasiyaları vardır. Bir çox tədqiqatçılar bu taksonomiyaya istinad etmişlər. Con Mişelis və Yesus Qarsiyanın “Uşaqlar üçün sosial təhsil” adlı pedaqoji işçilərə istiqamətverici metodik vəsaitinin XI nəşrində yazılır: “Bölmənin, ayrı-ayrı dərslərin planlaşdırılması, öyrənmə mərhələləri, sual qoyuluşu və qiymətləndirmə zamanı Blumun taksonomiyasından istifadə etmək məsləhətdir.

Murmansk Humanitar İnstitutunun əməkdaşı M.V.Laktonov “Taksonomik yanaşma tələbələrin təlim keyfiyyətinin monitorinqinin əsası kimi” məqaləsində tələbələrinin təlim nəticələrini qiymətləndirən zaman Blumun taksonomiyasına istinad edilir. Müəllif yazır: “B.Blumun təlim məqsədləri 6 kateqoriyaya ayrılır: bilik, anlama, tətbiqetmə, analiz, sintez, qiymətləndirmə” [9]. Belə hesab edir ki, sadalanan 6 kateqoriya idraki taksonun alt komponentidir.

Məşhur polşa pedaqoqu B.Okon B.Blumun taksonomiyalarını yüksək dəyərləndirmişdir. Müxtəlif müəlliflər (Q.Mades, P.Xorn və b.) bu kontekstdə göstərilər ki, B.Blumun təlim məqsədləri ierarxiyası “çevik şaxələnmiş” təsnifatdır. Onların fikrincə, B.Blumun taksonomiyası məqsədəuyğun taksonomiyadır. Psixologiyada və pedaqogikada B.Blumun taksonomiyasının əks-sədası böyük oldu. Məşhur polşa pedaqoqu B.Okon B.Blumun taksonomiyalarını yüksək dəyərləndirmişdir. Müxtəlif müəlliflər (Q.Mades, P.Xorn və b.) bu kontekstdə göstərilər ki, B.Blumun təlim məqsədləri ierarxiyası “çevik şaxələnmiş” təsnifatdır. Onların fikrincə, B.Blumun taksonomiyası məqsədəuyğun taksonomiyadır.

1956-cı ildə ilk taksonomiya nəşrindən sonra təhsil məqsədləri təsnif etmək üçün pedaqoq və psixoloqlar tərəfindən tədqiqatlar aparılmış, 19-dan çox alternativ sistem yaradılmış və bizim zamanımızda ən azı 30 belə təhsil taksonomiya sistemi məlumdur. Bu illər ərzində nəinki idrak, həm də emosional və psixomotor sahələrdə taksonomiyalar yaradıldı.

1. İdrak taksonomiyaları: B.Blum, Enqlexart, Furst və Kratfol (1956), C.Gilford (1967), Mak Pur (1969), D.Xeynot (1977), Qronland (1970), Bandelverd (1975) və b.

2. Emosional sahə taksonomiyaları: D.Krasvol, B.Blum və B.Masin (1964), Vilson (1967), Qronland (1970) və b.

3. Psixomotor sahə taksonomiyaları: Simpson (1966), Deivs (1969), Beldvin (1971), Bruner (1973) və b.

Müxtəlif taksonomiyalardan yalnız üçü: idraki, emosional və psixomotor taksonomiyalar mütəxəssislər tərəfindən təhsil üçün əhəmiyyətli hesab edilmişdir. R.Taylerin taksonomiyasından fərqli olaraq bu taksonomiyalar müxtəlif konseptual modellərə söykənir, ayrı-ayrı psixoloji məktəblərin uğurlarını əks etdirir. Ümumiyyətlə, ilk yaradılan taksonomiyadan sonra onu tamamlamaq, inkişaf etdirmək və ya dəyişdirmək üçün bir çox alternativ ortaya çıxdı. Məsələn, 1981-ci ildə Robert Stahl və Gary Mörfi bu yeni başlıqları təqdim etdilər: Hazırla, müşahidə et, al, çevir, topla, qoru, ötür, birləşdir, təşkil et və yaradın. David Merrill 1994-cü ildə tələbə müvəffəqiyyətini (əzbərlə-nümunə, əzbərlə-çoxyönlülük, istifadə və tapmaq) və mövzu aspektini ölçən bir yeni məzmunlu şəbəkə yaratmağa cəhd etdi. Alfred De Blok (1972) və başqaları ikidən çoxölçülü çərçivələr inkişaf etdirmişlər və Dean Howenstein 1998-ci ildə hazırladığı sistemi ilə hər üç sahə üçün taksonomiya yaratmışdır.

Ən tanınmış idrak taksonomiyaları isə bunlardır: G.Gilford (*tanıma, yaddasaxlama, konvergent istifadə, divergent istifadə, qiymətləndirmə*), V.Simonov (*ayırma, yaddasaxlama, anlama, sadə bacarıq və vərdislər*), V.Bespalko (*tanıma, tətbiq, planlaşdırma, yaradıcı yanaşma*), V.Maksimova (*tanıma, yaddasaxlama, anlama, tətbiqetmə*), M.Skatkin (*anlayışın ifadəsi, anlayışı bilmə, anlayışın tətbiqi, anlayışlar sisteminin ifadəsi, anlayışlar sisteminin tətbiqi*), M.Lebedev (*bilmə, funksional savad, savad, bilik-bacarıq-vərdiş*), V.Teslenko (*bilmə, təkrar, bünövrə, dərinləşmə, yaradıcı yanaşma*), Ə.Əlizadə (*öyrənmə, inkişaf, mədəniyyət*), V.Korolyova (*reproduktiv müstəqil bərpəetmə; reproduktiv alqoritmik fəaliyyət; produktiv evrestik fəaliyyət: produktiv yaradıcı fəaliyyət*), N.Vebb (*xatırlamaq, əsas tətbiqi bacarıq – konsepsiya, strateji təfəkkür, genişləndirilmiş təfəkkür*), R.Marsano (*Üç bilik sahəsi: məlumat, zehni prosedurlar və psixomotor proseduralar*), D.Fink (*Mənalı öyrənmənin altı tipi: əsas bilik, tətbiq, integrasiya, insan ölçüsü, özünü və başqalarını araşdırmaq, inkişaf problemi*), Con Biggs və Kevin Collis-SOLO taksonomiyası (*strukturdan əvvəl, qeyri-struktur, çox strukturlu, əlaqəli, genişlənmiş mücərrəd*) və s.

Bu sadalanan taksonomiyalardan bəziləri üzərində bir qədər geniş dayanmaq istəyərdik.

Təlim nəticələrinin quruluşu – SOLO taksonomiyası müşahidə olunan təlim nəticələrinin quruluşu taksonomiyası (SOLO taksonomiyası) bir tələbənin bir mövzunu nə qədər yaxşı başa düşdüyünü ölçmək üçün bir vasitədir. Bəsitdən mürəkkəbə qədər 5 anlayış səviyyəsini təsvir edir. Şagirdlərin təhsili boyunca irəlilədikcə daha da çətinləşən tədris proqramının nəticələrini və qiymətləndirmə tapşırıqlarını tərtib etmək üçün geniş istifadə olunur.

Nəzəri və praktik baxımdan əhəmiyyətli olan təlim məqsədləri ilə bağlı diqqəti cəlb edən orijinal konsepsiyalardan biri də amerikan pedaqoqları V.Hellax və A.Sallivanın taksonomiyasıdır. Əgər B.Blumun təlim məqsədləri təsnifatı idrak bacarıqlarına əsaslanırdısa, Hellax-Sallivan taksonomiyası təlim fəaliyyəti konsepsiyasına, yəni şagirdlərin təlim fəaliyyətində yerinə yetirdikləri prosedurlara əsaslanır. Onların təklif etdiyi təlim məqsədləri taksonomiyası aşağıdakı səviyyələrdən ibarətdir:

- İdentifikasiya (eyniləşdirmə): müəyyən ünsürü tanımaq, müəyyənəlmək və verilmiş sinfə və ya şöbəyə aid etmək;
- Adlanma: adları, terminləri, anlayışları, məfhumları, prosedurları, üsulları yazılı və ya şifahi yolla ədəbi dildə təkrar etmək;
- Təsviretmə: hadisə, proses və əhvalatları yazılı və ya şifahi sözlərlə şərh etmək;
- Təşkilətmə, yaratma: obyekt və hadisəni tələb olunan xüsusiyyətlərə görə tərtib etmək;

- Nizama salma: işi müəyyən ardıcılıqla icra etmək, təlim informasiyasını təsnifləşdirmək və sistemləşdirmək.

Təlim məqsədləri taksonomiyalarından biri də 1997-ci ildə Norman Veb tərəfindən hazırlanmış “Bilik Dərinliyi” modelidir. Xarici ədəbiyyatlarda “DoK” kimi yazılır. N.Veb Viskonsin Təhsil Tədqiqatları Mərkəzində (WCER) baş tədqiqatçı alim vəzifəsində çalışıb və 2003-cü ildə Akademik İşçilərin Mükəmməlliyi Mükafatının laureatı olub. Bilik Dərinliyi və ya DoK qiymətləndirmə üçün ciddilik səviyyəsini müəyyən etmək üçün istifadə edilən başqa bir çərçivə növüdür. Təfəkkürdəki mürəkkəblik səviyyəsinə görə fəaliyyətləri təsnif etmək üçün DoK işlənilib hazırlanmışdır. DoK-un yaradılması standartların qiymətləndirmələrə uyğunlaşdırılması məqsədi daşıyırdı. DoK-un ideyası tələbələrin öyrənmənin dərinliyini və əhatəsini ifadə etdikləri bir kontekst – şərait və ya vəziyyət yaratmaqdır. Beləliklə, öyrənmələr cavabları izah edə və həll yollarını təqdim edə bilsinlər, həmçinin real dünya kontekstində öyrəndiklərini ötürə bilsinlər [8].

Tanınmış təhsil tədqiqatçısı Marsanonun “Düşünmə bacarıqları” taksonomiyası da vardır. Bu taksonomiya özünəməxsus xüsusiyyətlərlə seçilir. Bu taksonomiyada məzmun sferasına daxil olan idraki məqsəd düşünmə bacarıqlarının əsas 8 kateqoriyasını əhatə edir. Yaradıcı və məntiqi təfəkkür səviyyəsində isə 8 düşünmə prosesinin formalaşmasını nəzərdə tutur: B.Blumun taksonomiyasından fəqli olaraq, Mərsanonun düşünmə bacarıqları kateqoriyalarının biri digəri ilə uyğunlaşdırılmır. Öz-özlüyündə hər bir idraki kateqoriya vacibdir. Marcanoya görə, “Səviyələrin” təmsil etdiyi elementlər təhsilin hər səviyyəsində eyni diqqətə malikdir. Robert Marzano 2000-ci ildə “Təhsil Məqsədlərinin Yeni Taksonomiyası”nı işləyib hazırlamışdır. Marzanonun təfəkkür modeli tələbələrin təfəkkürünə təsir edən müxtəlif amilləri özündə birləşdirir və elmi əsaslarla hazırlanmış nəzəriyyədir. Şagirdlərin təfəkkür bacarıqlarının formalaşmasında müəllimlərə köməklik göstərmək məqsədi daşıyır. Marzanonun “Təhsil Məqsədlərinin Yeni Taksonomiyası” üç sistemdən və bilik sahələrindən ibarətdir, bunların hamısı düşünmək və öyrənmək üçün eyni dərəcədə vacibdir. Bu üç sistem – müstəqil sistem, metadakoqnitiv sistem və koqnitiv sistemdir. Yeni bir işə başlamaq seçimi ilə qarşılaşdıqda self-sistem mövcud davranışı davam etdirməyə və ya yeni fəaliyyətlə məşğul olmağa qərar verir; metakoqnitiv sistem hədəflər qoyur və onların nə dərəcədə uğurla həyata keçirildiyini izləyir; koqnitiv sistem bütün lazımi məlumatları işləyir. Problemlə bağlı nəzəri təhlil apararkən Corci Universitetində riyaziyyat və təbiət elmləri professoru Ceyms Vilsonun koqnitiv taksonomiyası ilə tanış olduq. Vilsonun koqnitiv taksonomiyası Blum taksonomiyasının genişləndirilmiş modelidir. Ceyms Vilson öz modelini riyaziyyat fənninə adaptasiya etmişdi. Bu model riyaziyyat müəllimlərinə kömək edəcək spesifikasiyaların nümunəvi cədvəlini təmin etmək və tədris proqramı üzərində işləyən riyaziyyatçılara səmərəli

qiymətləndirilən test yaratmaqda kömək etmək məqsədi daşıyır. Bu model tədris proqramı, tədris metodları ilə bağlı məsələlərin həllinə yönəlmişdir. Vilson modelində idrak sahəsindəki məqsədlər dörd səviyyəyə bölünür: xatırlama, anlama, tətbiqetmə və nəzəriyyələrinin təhlili [7].

Çox vaxt müəllimlər tələbələrin getdikcə mürəkkəbləşən məzmunu bilməkdən daha çox şey etmələrini istəyirlər. Digər məqsədlər tələbələrin daha geniş proqram çərçivəsində və ya dünya daxilində qarşılıqlı əlaqəsinə aid ola bilər. Fink (2013) bu daha geniş öyrənmə fokusunu əhəmiyyətli öyrənmə kateqoriyaları adlandırdığı altı qrupda qruplaşdırır. Bu kateqoriyalardan istifadə edərək kursunuzda həddindən artıq və ya az təmsil olunan mənalı bilik kateqoriyalarının olub-olmadığını müəyyən etmək üçün cari təlim nəticələrinizi təhlil edə bilərsiniz [4]. Göründüyü kimi, bu tədqiqatçıların taksonomiyalarında idraki sferanın inkişafı məqsəd kimi qarşıya qoyulur. Bunların içərisində yalnız Ə.Əlizadə ilk dəfə müasir təhsil nəzəriyyəsinin prinsiplərinə əsaslanan üçtərkiqli taksonomiya yaratmışdı. Üçəm taksonomiyasında idraki sfera ilə yanaşı, şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasını nəzərdə tutan mədəniyyət taksonundan istifadə edilmişdir [2].

Təhsil proqramlarında nəzərdə tutulan əsas məsələlərdən biri şagirdlərdə dəyərləri inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Bu məsələlərin həllində **emosional taksonomiyalar** mühüm rol oynayır. Şagirdlərin hiss, yanaşma, dəyər və emosiyalarının inkişafının təşkilində emosional taksonomiyalar böyük əhəmiyyətə malikdir. Emosional taksonomiyalar bəzi ədəbiyyatlarda affektiv taksonomiyalar kimi də ifadə edilib. D.Kratvol, B.Blum və B.Masin (1964), Vilson (1967), Qronland (1970) və b. emosional taksonomiyanın yaratıcıları hesab edilir. D.Krasvol və Masiya 1964-cü ildə emosional taksonomiyanın təsnifat sistemini yaratmışdır. Bu taksonomiyanın beş mərhələsi müəyyən olunmuşdur. Həmin mərhələlər standartların tərtibi üçün araşdırılmış və belə hesab edilir ki, emosional taksonomiyaları standartlarda ifadə etmək digər taksonomiyalarla müqayisədə daha mürəkkəb bir prosesdir. Ona görə ki, bu sahədə istifadə edilən terminologiya hiss və emosiyalarla əlaqədar olduğu üçün mücərrəddir. Bəzi standartlarda emosional bacarıqları aydın təsvir etmək imkanı olsa da, bir çoxları gizli xarakter daşıyır, yalnız nəzərdə tutula bilər. Emosional taksonomiyalar mərhələlər üzrə yüksəldikcə digər taksonomiyalara inteqrasiya edir, çünki dəyərlər davranış əsasında müəyyən edilir.

Qeyd edilən taksonomiya emosional məqsədlərin şəbəkəsini ifadə edir. Bu məqsədlər dəyərlərin formalaşması, təhsilənlərin emosional inkişafı ilə bağlıdır.

Pedaqoji psixologiya tarixində XX əsrin 50-70-ci illərindən etibarən yaradılan taksonomiyalar içərisində **psixomotor sahələrdə taksonomiyalar** da xüsusi yer tutur. Simpson (1966), Deivs (1969), Beldvin (1971), Bruner (1973) və b. bu sahədə ilk tədqiqatçılar hesab edilir. Bəzi elmi ədəbiyyatda psixomotor

termini qeyri-iradi termin kimi işlədilir. Hərəkəti məqsədlər – hərəkəti bacarıqların, fiziki dözümlülüyün inkişafı ilə əlaqədardır. Psixomotor sahədə bir sıra taksonomiyalar mövcuddur.

A.Harpporunun, E.Simpsonun, Ken Tomasın taksonomiyası, K.Murun “Sistemləşdirdiyi psixomotor” taksonomiyası və s. K.Murun bu sahədə araşdırması ilə tanış olaq. O, psixomotor taksonomiyaları 3 mərhələyə ayırır: təqlid (imitasiya), idarə (manipulyasiya) və dəqiq icra.

1972-ci ildə Anita Happou xüsusi fiziki tələbatı və qabiliyyəti olan uşaqlar üçün 6 səviyyədən ibarət taksonomiya yaratmışdı. Bu səviyyələr aşağıdakılardır. Reflektor hərəkətlər, əsas fundamental hərəkətlər, perseptiv, fiziki məşğələlər, təcrübəli, ixtisaslı hərəkətlər, məntiqi əlaqələr.

1969-cu ildə Elizabet Simson da psixomotor taksonomiyanın 6 səviyyəsini müəyyən etmişdir: qavrama, hazırlama, mexanizm, mürəkkəb hərəkətlərin avtomatlaşması, hərəkəti aktivliyin təkmilləşməsi. Bu bacarıqlar əzələ inkişafını və hərəkəti fəaliyyəti əhatə edir. Psixomotor sahənin ən çox vurğulandığı fənn fiziki tərbiyə, texnologiya, musiqi fənləridir. Digər fənlər də bu və ya digər dərəcədə iradi və ya qeyri-iradi psixomotor bacarıqlarla əlaqədardır. Psixomotor təlimin məqsədləri – motor bacarıqların əlaqələndirilməsi üzrə əmək bacarığından istifadə yollarının tətbiq edilməsinə əsaslanır. Bu məqsədlər insanın fiziki hərəkətlərə hazır olması, onların ardıcıl fiziki motorikada tətbiqi, icrası, ona uyğunlaşması və yeni yaradıcı fəaliyyəti özündə ehtiva edir. Bu məqsədlərə təbii və fərdi cavablar və ya reflekslər daxil olunmaqla yeni ixtiralar, innovasiyaların kəşfi, hazırlanmış nümunələrin təqdimatı yolları, qazanılmış səriştələr və təlimdə kompleks fəaliyyətlərin birgə nümayişi daxildir.

Problemlə bağlı elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, tədris proqramlarının məqsədlərini təhlil etmək üçün ən məşhur taksonomiyalar aşağıdakılardır:

- ✓ Blum taksonomiyasının yenidən işlənmiş versiyası (Anderson et. al. 2001)
- ✓ Klopfer modeli (Klopfer, 1971)
- ✓ SOLO taksonomiyası – öyrənilən təlim nəticələrinin strukturu (Structure of the Observed Learning Outcome (SOLO) taxonomy), (Biggs, 1995)
- ✓ Marzano və Kendalın yeni taksonomiyası (Yeni Taxonomy) Marzano and Kendall, 2007)
- ✓ Fink taksonomiyası (Fink, 2003)
- ✓ Veb bilik dərinliyi modeli (veb, 1997)

Müasir taksonomiyaları qiymətləndirərkən onların hər birinin konkret məqsəd üçün nəzərdə tutulduğunu, lakin hər yerdə tətbiq olunacaq aparıcı və ya yeganə düzgün sistemin mövcudluğunu qeyd etmək vacibdir. Bəzi taksonomiyalar tədrisin yeni standartlarının hazırlanmasına yaxşı xidmət edir, digərləri isə mövcud standartları qiymətləndirmək üçün kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Əlizadə Ə.Ə., Sultanova İ.H.* Taksonomiya nəzəriyyəsi və təcrübəsi: müasir məktəbin işıqlı yolu. Bakı, 2008, 172 s.
2. *Sultanova İ.H.* Əbdül Əlizadənin üçtərkiibli taksonomiya konsepsiyası. Şamaxı, 2021, 90 s.
3. *Bloom Benjamin.* Taxonomy of Educational Objectives, Handboor I: The Coqnitve Domain. New York: David McKay Copyright, 1956, 111 p.
4. *L.Dee Fink.* Creating Significant Learning Experiences: An Integrated Approach to Designing College Courses, Revised and Updated, Jossey-Bass, 2013, 352 p.
5. *Двухмерная конкретизация целей* / <https://lektsii.com/2-32595.html>
6. Bloom's Taxonomy / <http://www.counuvic.ca/learn/program/hndouts/bloom.html>
7. *Eman Ghanem, Nayef, Nik Rosila Nik Yaacob and Hairul Nizam Ismail.* Taxonomies of Educational Objective Domain // International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences September 2013, Vol. 3, No 3
8. *Francis E.* What exactly is depth of knowledge. Retrieved from <http://edge.ascd.org/blogpost/what-exactly-is-depth-of-knowledge-hint-its-not-a-wheel>
9. <https://pdfcoffee.com/mhazr-mtnlr-psixologiya-pdf-free.html>

Redaksiyaya daxil olub 11.11.2022